

4.8. Există unele exemple care, luate în sine, nu sînt aici încadrabile. Cu toate acestea, privind faptele și motivațiile lor dintr-o perspectivă mai amplă, respectivele cazuri se leagă de actul glosării și, mai ales, explică unele tipuri de situații care apar în vechile texte.

4.8.1. În destul de multe cazuri, textele vechi prezintă sintagme precum „inimă curată”, „cuget rău”, în care determinantul, pozitiv sau negativ, compatibil cu determinatul, indică o accentuată dorință de precizare din partea emițătorului, dorință care poate marca și prezența unui act persuasiv. Pe această bază, pot apărea situații precum: „dragostea ceaia curată” sau „rugăciune bună”, care sînt acceptabile în măsura în care se poate considera sau constata că există un tip de sentiment asimilabil dragostei, dar care să nu fie caracterizat de puritate sau că există un tip de rugăciune care să nu fie animată de scopuri bune ori corect ritualizată. Firește, dincolo de o analiză lingvistică și hermeneutică prin care s-ar evidenția posibilitatea ca un astfel de determinant să poată fi alăturat unui determinat precum cele de mai sus, trebuie avut în vedere și faptul că astfel de structuri nu se referă în primul rînd la o opoziție, discursul nu se îndreaptă într-o anumită direcție, desprinzîndu-se de cealaltă direcție, posibilă, pe care constant o are ca termen de comparație și, așadar, că aceste structuri nu apar neapărat distingîndu-se de perechile lor, pereche și relație pe care mereu le-ar ține prezente în mintea receptorului. Dimpotrivă, mai curînd este vorba despre niște modalități retorice de accentuare a ceva, și prin care cealaltă posibilitate: „*dragoste murdară”, „*rugăciune rea” este complet sufocată ori împiedicată să apară în mintea receptorului. Acesta este și unul dintre elementele care permit acceptarea și proliferarea unor astfel de modele. Acest tip de alăturare, dacă se repetă frecvent în aceeași direcție, poate deveni responsabil pentru mișcarea în timp a conținutului semantic al unor termeni care se pot tinctura în sfera lor semantică cu valori negative, deși uzul lor inițial nu le recomandase pentru așa ceva. De aici, trecînd printr-un caz de tipul „măria ceaia deșartă”, se ajunge la numeroasele situații în care, din punct de vedere lingvistic dar și al realității, termenii alăturați sînt incompatibili, fie în sensul că sînt antagonici, fie în sensul că generează redundanță ori sînt pleonastici. În felul acesta se consideră: „rea foamete”, „cinstea ceaia buna”, „pizma ceaia reaoa”, „milostenia ceaia buna”, „reale năpăști”, „fărădelegile ceale reale”. Numai la rigoare se poate accepta că „amară muncă” reprezintă un element al unei polarități, imaginîndu-se, spre exemplu, că un chin îndurat în vederea unei răsplăți divine ar fi „dulce”. Apoi, trebuie avut în vedere și faptul că, cel puțin unele dintre expresiile de tipul „cerul de sus” ar putea reprezenta forme de exprimare, care reflectă trepte inițiale în care omul ia cunoștință de lume și o înfățișează cu atributele ei percepute. Acestea vor deveni implicite mai tîrziu. Conservator, limbajul religios era și este cel mai apt să păstreze și să folosească astfel de forme. În acest caz, nu mai este vorba despre distincții („*un cer de jos”), ori despre exprimări redundante.

După cum se observă, aici nu este vorba nicidecum despre greșeli de limbă ori despre o presiune a traducerii prin care se distorsionează sistemul și uzul limbii române. Aceste structuri prezintă două trăsături. Pe de o parte, determinantii precizează (mai mult sau mai puțin reușit, dar în cadrul unui efort astfel orientat), prin restrîngere, natura determinațiilor. Apoi, faptul acesta, în funcție de cantitatea de emoție implicată de către emițător și de cea percepută la receptor, conferă structurilor în cauză caracter persuasiv, memorabil și formator de mentalitate.

4.9. Mult mai complex într-un anumit sens este un tip înrudit de structuri, ceea ce s-a notat pînă acum reprezentînd doar o formă primitivă de exprimare, prin care augmentarea sau precizarea se face prin relaționarea cu un determinant. Cazurile care urmează sînt tipice în cel mai înalt grad textului biblic, modelul preluat de limbile în care s-a tradus acesta avîndu-și originea în mentalul oriental. Chiar dacă, ulterior, după achiziționarea și deprinderea modelului, apare posibilitatea și disponibilitatea asimilării și reproducerii acestui tip de situație, tiparul rămîne caracteristic modului redundant, baroc, nuanțat în ultimă instanță, în care este concepută și exprimată realitatea în lumea semită. Firește, nu toate structurile care urmează se află la egalitate, nici din punctul de vedere al valorilor lor și nici din cel al producerii și al poziției lor. Numai o privire nuanțată, asemănătoare cu cea care le-a generat, poate folosi analizei și extragerii de concluzii.

4.9.1. Studiind textele biblice de bază pentru spațiul european, cel grecesc și cel latin, se observă că, în numeroase situații, apar alăturări de doi termeni destul de apropiați ca sens. În general, astfel de structuri binare operează distincții mai mult sau mai puțin fine, între realități și concepte, în care limbile greacă și latină se exersaseră, avînd la dispoziție, așadar, o terminologie dezvoltată. Cu toate că, după cum s-a văzut, nu rareori, diferite nevoi impuse de limbă sau provenind din alte cauze generează diferențe sensibile între traduceri și litera textului de tradus, de regulă, în situațiile în care textul de tradus prezintă perechi de termeni, se constată că traducerea românească urmează textul străin. Textele religioase românești din secolele al XVI-lea și al XVII-lea conțin numeroase exemple de acest fel, dar situația se poate ilustra doar cu cîteva exemple relevante prin valoarea lor: „meșter și faur” (PO, *Gen.*, 4, 22), adică ‘malleator et faber’; „să facem *rugă* și *rugăciuni*” (CP, *1Tim.*, 2, 1), adică ‘obsecrationes, orationes’; „în toate *mîndriile* și

înțelepciunile” (CP, Col., 1, 9), adică ‘sapientia et intellectu spiritali’¹; „*dar și poclon*” (CP, Evr., 5, 1), adică ‘dona et sacrificia’. După cum se observă, cu toate că termenii corespondenți din textul latin (situația este aceeași și pentru textul grecesc) nu constituie în mod strict o pereche sinonimică, de cele mai multe ori, în textul românesc efortul traducerii nu generează apariția unei nuanțări, ori a unei distincții, structura binară din limba română constituindu-se într-o pereche sinonimică. Deși pentru „O, fericăți de *posnicii* și *agiunătorii*” (CS, 270, 7); „*să mirară și să spămîntară*” (VS); „*măzditorii și luătorii de mită*” (VS, mart., 12) sînt implicate texte slavone la care nu am avut acces, se poate considera ca fiind îndreptățită presupunerea că, și în acest caz, situația este aceeași ca mai sus.

4.9.2. Procedul, însă, este deprins și reprodus, motiv pentru care se constată că astfel de structuri binare apar și în locuri în care nu poate fi vorba despre o constrîngere (cel puțin nu una directă) venind dinspre traducere. Sub acest aspect, se poate observa mult mai ușor felul în care, influențînd traducătorul sau compilatorul de texte, o anumită structură poate fi asimilată de un sistem lingvistic, devenind eficientă în exprimarea complexă a unei realități percepute nuanțat. În cazuri precum: „Cisla, în carea Moisi proroc scrie mainte *sama* și *numărul* fiilor lu Israil” (PO, 5, 5-6); „printru multe *folosuri și hasne*” (PO, 7, 12); „și era *venit* au *striin*” (PO, Gen., 20, 1) redînd „es iöueueny vala”², datorită faptului că respectivele perechi nu oglindesc existența unor perechi corespunzătoare în textul de tradus, se poate considera că avem a face cu niște glose interne³, cu reproducerea unor procedee deprinse, prin care traducătorul participă la text facilitînd cititorului accesul la sensurile acestuia.

În cazuri precum: „Și-într-aceia *chip și obraz* sîmt preuții” (structură care apare întocmai și în alte texte vechi decît *Manuscrisul de la Ieud*, de unde provine acest exemplu, deci este cel puțin inspirată de un text străin); „*conețul și sfîrșitul*”; „*ziditoriul și tvorețul*” se poate considera că unul dintre cele două elemente este aproape complet inutil din punct de vedere lingvistic dar și stilistic sau retoric. Sinonimia totală și coordonarea copulativă a celor două elemente, alături de lipsa oricărei cerințe de nuanțare din partea conținutului textelor sînt dovezi, indirecte dar cu valoare probatorie maximă, care, cel mult, fac din aceste segmente exemple de situații în care limba română exersa procedul în vederea asimilării lui.

4.10. În cele ce urmează, se poate accepta la rigoare că avem a face cu efectul unor nevoi resimțite de emițător și nu cu situații de utilizare redundantă a termenilor. Urmînd diferite motive, exemplele de mai jos pot fi considerate ca ilustrînd deja felul în care structurile binare își găsesc rostul în aspectul literar românesc.

4.10.1. În: „Și praznicele Sventției Sale, cîte sîmt de-acmu preste an și a tuturor ugodnicilor lui să le prăznuim cum să cade, de ni-i voia să avem plată de la Dumnedzău și de la svenți, pentru ce *vom sârba* și pentru ce *vom prăznu*” și în: „acesta-i praznicelor *praznic și sərbătoare*”, ambele prezente la Varlaam, deși termenii subliniați sînt sinonimi atît pe axa paradigmatică, cît și în context, se poate considera că termenii coocură, în principal, din motive de ordin retoric. Alături de ritmul discursului, unul de tip persuasiv, care impune o anumită lungime a enunțului, pe care suflul de aer se distribuie cu o anumită cadență, nevoia de a accentua o idee prin insistență nu poate fi rezolvată prin reluarea aceluiași termen (fapt care ar scădea sau ar anula efectul retoric), soluția fiind utilizarea unui sinonim⁴.

4.10.2. În „sta-voiu *băsău* sau *în alean*” (PO, Gen., 9, 5) (în textul magh. apare doar „boszszut állóc”) avem a face practic cu o glosă în text, prin care cititorul român ia cunoștință mai curînd de felul în care glosatorul a înțeles textul (sau vrea să-l transmită la cititor), decît de sensul exact al segmentului de tradus, deoarece, cu toate că glosa internă pare a fi determinată de senzația glosatorului cum că nu toți cititorii ar înțelege (eventual, în context) termenul de origine maghiară, relaționarea făcută nu este nicicum o restrîngere ori o nuanțare și nu este deloc lămuritoare, cei doi termeni nefiind chiar sinonimi.

4.10.3. În: „Și cu aceastea cuvinte *îngrozi și înfricoșă* pre toți episcopii” alăturarea se produce între doi termeni care numai parțial au sferă comună. De această dată, binomul nu mai aprofundează prin insistență o stare emoțională, ci încearcă să o facă mai vastă prin contribuția a două sentimente vecine, obținînd o intensificare prin creșterea suprafeței orizontale și nu a cele verticale.

¹ Pentru ultimele două cazuri, însă, vezi și **1.4.2.**

² Mai jos, sub Gen., 23, 4, însă, apare „striin și om venit sînt între voi”, redînd „Idegen es iöueueny vagyoc közettetec”.

³ Deși termenul al doilea nu este, în toate exemplele de mai sus, cel pe care se poate presupune că cititorul român cu siguranță îl cunoștea, traducerea prin perechi sinonimice poate fi socotită ca un mod de a oferi cititorului explicații deoarece, acesta percepe și analizează cei doi termeni nu separat, ci ca pe o pereche ale cărei elemente sînt echivalente.

⁴ Cazul nu este deloc similar cu cele precedente, unde perechea „*conețul și sfîrșitul*”, spre exemplu, apărînd la sfîrșitul *Sindipei*, adică într-un loc oricum marcat ca atare, este ușor exagerată, chiar dacă confirmă cu uzanțe mai vechi. De asemenea pentru „*ziditoriul și tvorețul*”, care repetă în mod inutil un atribut al spiritului suprem, cînd de dorit ar fi fost să dezvăluie ceva din imensitatea acestuia și nu să insiste într-un efort penibil și neputincios care, oricum, nu poate face ca Dumnezeu să apară mai mare decît este.

4.10.4. Asemănător se prezintă lucrurile în: „Că apropiindu-ne către acel nevinovat trup și sînge, simtem *curățîți* și *lămurîți* pentru pocăința păcatelor și pentru ispoveadanie” (VARL, 46, 37-40). Elementele subliniate sînt în strînse relații de sinonimie pe ambele axe: paradigmatică și sintagmatică. Cu toate acestea, ele nu sînt permutabile, contextele în care apar cu predilecție sau în care pot apărea nepermițînd mereu același lucru. Cel de-al doilea termen, avîndu-și locul obișnuit mai ales în enunțurile în care se vorbește despre puritatea unui metal prețios, dar și a altor materii considerate valoroase ori importante (cum ar fi făina de grîu) are aici valoarea unui superlativ, în sensul că indică treapta de desăvîrșire cea mai de sus pe care omul o poate atinge în efortul sisific de purificare. Acest uz nu este singular în textele vechi: „Și vor fi cei rămași cinstiți mai vîrtos decît aurul *cel lămurit*, și omul mai mult cinstit va fi decît piatra de safîr” (BB, *Is.*, 13, 12), unde, în ciuda unor greșeli de traducere, ideea de redat era aceea că oamenii vor fi mai prețioși (și prin raritate) decît aurul fin; „oameni stricați la minte, *nelămurîți* în credință” (BB, *2Tim.*, 3, 8).

4.10.5. În: „Deaci socotiți, iubiții miei creștini, că acei *crai* și *filosofi* lăsară odihna și curțile sale, muierile și feciorii săi și în țară streină fură călători, căotînd pre Hristos” (VARL, 348, 3-5) nu pare a fi un caz de repetiție redundantă sau de binom sinonimic, și nici nu se ilustrează astfel procesul de integrare a unui cultism. Așa cu a fost înțeles textul în română (nu numai la nivelul acelei epoci), situația este una în care se produce alăturarea a două atribute deținute de referent, care, pe lîngă faptul că era *crai*, era și *filosof*. În realitate, *filosof* trebuia să fie o corecție și o nuanțare a primului termen. Cei trei magi veneau din Persia și Babilonia și erau astronomi și astrologi, savanți, aparținînd, firește, castei sacerdotale. După mai bine de un mileniu și jumătate de creștinism, cînd ideea de ‘magie, vrăjitorie etc.’ se compromisese iremediabil⁵, nu se putea încerca recuperarea unui termen care să conțină ca principală notă de conținut această idee, mai ales într-un text cum este cel al mitropolitului Varlaam. Traducerea *crai*, una dintre puținele posibilități ale epocii, nu avea rolul de a reda astfel statutul acelor magi între ceilalți magi (ceea ce ar fi fost convenabil din perspectiva realității). Formula acredită ideea că împărații (înțelepți) ai pămîntului, regii pămînteni se închinau Regelui Universului, Celui Veșnic. În acest context, adăugirea *filosof* duce triada la nivelul superior și taie o cezură de netrecut între aceștia și Irod⁶.

4.10.6. O ultimă situație care trebuie luată aici în discuție se referă la o pereche frecventă în vechile texte românești. Avînd în vedere valoarea etimologică a substantivului *muncă*, dar și cu care acesta apare de nenumărate ori în limba română veche, se poate considera că în: „vreamea munciei și chinului” apare un binom sinonimic. Probabil că, deși *muncă* deja cunoaștea valoarea actuală în limba veche, circulînd cu ambele sensuri, și în acest caz, ar fi forțat să se presupună că aici *muncă* înseamnă altceva decît ‘chin, trudă’. Lucrurile se prezintă identic în: „grăiaște (...) de chin și muncă”. Nu este mai nuanțatoare nici alăturarea din „munci și dureare”, care apare în *Psaltirea Șcheiană*, și unde era de redat vsl. *тpудъ и болѣзнь*. De asemenea, pentru „cazne și munci”, numai la rigoare se poate considera că primul element avea, aici, valoarea etimologică ‘învățătură (dobîndită prin strădanie anevoioasă și chiar prin pedepse, mai ales corporale, dureroase)’, nu atît datorită faptului că, în vechea română *caznă* cunoaște destul de rar această valoare, cît datorită alăturării înseși, care impune sensul ‘chin’ (de altfel, contextul se referă la ‘tortură’).

4.10.7. Cazuri obișnuite de utilizare a două sinonime din motive de variație a expresiei, pentru a evita o repetiție, apar în: „cîndu-l *opriia* năroadele să tacă și-i *cunteniia* fariseii și saduchiei”, pentru care ar fi oșios și fals să se prezume o relație necesară sau dorită între *a opri* și *năroade* sau *a tăcea*, pe de o parte, și *a cunteni* și *fariseii*, *saduchiei*, de cealaltă, respectiv: „nice să *teame* de primejdii, nice i-i *frică* de cei mai mari”. Încercarea de căutare a expresiei trece în plan secund în cazul în care limba română era lipsită de un termen adecvat pentru a reda ceea ce se găsea în textul de tradus. Probabil că la fel apare și: „în toată *răbduriia* în *lungă-răbdare* cu veselie” (CP., *Col.*, 1, 11), adică ‘patientia et longanimitate’.

4.10.8. O formulă precum „*Bucurați-vă* și *vă veseliți*” străbate vechile texte religioase, recitîndu-se încă și în zilele noastre; ar rămîne mult prea pedantă și nerealistă o încercare de a căuta aici o distincție la nivel de nuanță semantică, susținîndu-se că formula ar pune în lumină două stări între care traducătorii ar fi făcut distincții fine. Formula rămîne una care este mai curînd redundantă, ceea ce face ca îndemnul să fie unul insistent, motivul pentru care nu se reia unul dintre verbele găsite fiind acela că astfel s-ar fi creat o repetiție supărătoare, pierzîndu-se, totodată, valoarea intensificatoare și persuasivă.

4.10.9. Rolul intensificator se observă foarte bine în cazurile în care pot intra în relație doi termeni sinonimi, într-o expresie în care unul dintre aceștia joacă rolul de element formativ al unui superlativ. Alături de numeroasele situații în care apar construcțiile intensive, precum în: „multe fealure vîrtos multe” (PO);

⁵ Vezi p. 23.

⁶ Nu este întîmplător nici faptul că secvența apare la Matei, cel care se adresa prin excelență evreilor și care încerca prin tot felul de procedee să estompeze „scandalul crucii”, să demonstreze caracterul divin al lui Isus.

„ficle, ce l-au viclenit”⁷, trebuie evidențiate și situațiile, precum: „minunate ciudease” (VS, nov., 22); „Vădzură apostolii ciudesă mai minunată decît cea dintăiu” (VARL), în care, pentru echivalarea unei astfel de valori, nu se mai optează pentru reluarea aceluiași termen, ci pentru utilizarea sinonimului.

4.11. În sfîrșit, discuția aceasta se întrece prin observarea cîtorva dintre numeroasele situații în care textul biblic prezintă enumerări, în care se alătură termeni sinonimi. Astfel, în *Apocalipsă* apare: „păgînii și rudeniile și oamenii și limbile”; iar mai jos: „oameni și năroade și semenții și limbi”, în CCÎ se găsește: „mitarnicii și tîlharii și ucigătorii și furii și bețivii și curvarii și curvele și obiditorii și camatnicii și răpitorii”, în VS: „să împarți toată avearea mea la mișei și sărăimani, la sărace și la sāraci și neavuți”, iar în DÎ apare: „am fost slabă și neputearnică”. Pentru ultima situație, așa cum apar lucrurile în excerpt s-ar putea spune că nu se poate ști cu exactitate dacă primul termen semnifică ‘gingașă sub aspectul sănătății, plăpîndă, bolvăvicioasă’, ori ‘lipsită de autoritate și personalitate’, sau dacă ultimul termen intensifică sau vrea doar să însemne ‘aflată în partea inferioară a ierarhiei’⁸. Contextul mai larg, însă, precum și ceea ce reprezintă întregul text (un testament din secolul al XVI-lea, aparținînd unei călugărițe) impune, pentru primul termen, valoarea ‘gingașă sub aspectul sănătății, plăpîndă, bolvăvicioasă’, iar pentru al doilea pe cea de element intensificator. Cu toate că valoarea paradigmatică a termenilor subliniați, precum și posibilitățile de ocurență ale acestora pot conduce la multiple valori semantice, în contextele cu care s-a exemplificat, termenii evidențiați nu au rolul de a aduce un plus de informație semantică, ci pe acela de a sublinia și accentua, de a intensifica prin repetiție sinonimică o anumită valoare, purtată de primul termen. Faptul acesta este cu atît mai relevant cu cît el se petrece în cadrul unei enumerări, așadar al unei structuri care, prin ea însăși, deține valențe intensive. S-ar putea spune că, în astfel de cazuri, o eventuală nuanță pe care termenul sau termenii cu valoare intensificatoare o aduc nu este reținută decît în măsura în care, în felul acesta, se consolidează sugestia intensivă a structurii rezultate.

4.12. Situațiile precum cele de mai sus se datorează în primul rînd presiunii textului străin, o dată ca text de tradus (nu se putea ignora ceea ce era de tradus, chiar dacă sistemul limbii române se afla într-o etapă în care, prin traducere, suferă unele torsiuni) și apoi ca model asimilat și reproductibil. Importanța de studiat este această ultimă situație, în care, după ce se ia cunoștință de existența și posibilitatea adoptării unei structuri, au loc anumite procese. De regulă, după ce limba ca sistem, în încercarea de a transla structurile întîlnite în textul de tradus, trece prin etapa unor procese de adaptare, este posibil ca sistemul să își însușească acele capacități necesare reproducerii și creării acelor structuri, astfel că într-o etapă ulterioară este posibil să se întîlnească respectivele structuri, chiar și acolo unde textul de tradus nu le prezintă.

Cazurile de mai sus constituie exemple care arată felul în care structurile se constituie pe seama alăturării de elemente care, atît în plan paradigmatic, cît și în plan sintagmatic (uneori mai ales în acest ultim plan) prezintă puternice relații de sinonimie. Procedeu poate servi uneori nuanțării, în felul acesta limpezindu-se sensurile printr-o alăturare care are rolul de a delimita. Apariția sinonimiei explicative (prin care traducătorul este aproape forțat să folosească un anumit cuvînt sau dorește să îmbogățească limba) nu este doar un simplu procedeu de instruire a cititorului, care își face o imagine asupra sensurilor unui cuvînt prin intermediul celui alt, pe care se presupune că îl cunoaște. În cazurile aici studiate aceasta poate fi doar o consecință, neurmărită de către traducător, care doar întîlnește în textul străin respectiva structură. În fapt, tot mecanismul este pus în mișcare doar pentru a reproduce sau a utiliza un procedeu persuasiv prin care se intensifică un element al discursului și se induce la receptor o stare. Alteori, însă, alăturarea operată de către traducător (cazul PO, spre exemplu, unde se întîlnesc textul maghiar și cel latinesc, iar traducătorul nu poate renunța la nici una dintre cele două soluții), cel care colaționează în traducerea sa două sau mai multe modele.

Alteori, numai nevoia de expresivitate este cea care impune respectivele alăturări (în sensul că se evită astfel structuri și alăturări care ar face ca textul să fie rebarbativ). Dar efortul de evitare a repetiției, și variația expresiei semnifică deja că sensurile cerute de text în respectivele locuri sînt foarte apropiate. În cazul în care procesul de formare a aspectului literar se află într-o etapă care se particularizează prin acumularea de forme și procedee, ceea ce caracterizează sistemul este existența multor forme între care încă nu s-au creat relații stabile, uzuri și combinații relativ fixe, aspectul literar nedezvoltînd încă protocoale clare de comunicare și de exprimare. În acest fel este potențată posibilitatea apariției de numeroase structuri în

⁷ Pentru această chestiune, vezi studiile lingvistice ale lui V. Arvinte din edițiile *Monumenta linguae dacoromanorum. Biblia 1688*, vol. I-V, Iași, 1988-1997 și *Biblia 1688*, vol. I, Iași, 2001.

⁸ Diferite acte de danie ori testamente ale persoanelor particulare, singure, de sex feminin, aparținînd tuturor categoriilor sociale din secolele XVI-XVIII, acte prin care se donează felurite forme de avere în schimbul îngrijirii donatoarelor, prezintă, în autodescrierea inițială, atributul *slabă*.

cadrul căroro expresia, deși de multe ori destul de vagă, prezintă numeroase valențe de formare și semnificare.